

koniec koncov tiež „len“ živočíchom) poskytuje množstvo podnetov pre rôznorodú filozofickú analýzu – sú to otázky spojené s procesom vzniku a vytvárania vedeckej disciplíny, založenej na širokom interdisciplinárnom prístupe, otázky formovania predmetu, postupného vývoja metód výskumu, vývoja rôznych koncepcií, spôsobu definovania základných pojmov, budovania teórií či miesta a úlohy pojmov a teórií v etologickom výskume (podľa Veselovského sú pojmy a teórie len pomocné prostriedky na poznanie správania), problém redukcie atď. To je jeden okruh problémov pre možnú filozofickú analýzu. Druhý okruh problémov, a tento Veselovský vo svojej knihe opäť v duchu svojho učiteľa K. Lorenza priamo nastoľuje, sa týka vzťahu človeka k ostatnej živej prírode. Celé stáročia ľudia hľadajú odpoveď na otázku, čo nás odlišuje od živočíchov. Naše odcudzenie prírode dosiahlo aj v tomto smere bod, kedy je treba obzrieť sa späť a hľadať nie to, čo nás rozdeľuje, ale to, čo nás s prírodou, s našimi živočíšnymi predkami i spolupútnikmi spája. V časoch, keď bol človek súčasťou prírodného diania, vnímal prírodu ako svoju súčasť a naopak, seba ako súčasť prírody, bol schopný porozumieť prírode, svoje potreby reflektovať cez potreby prírody. Naše odcudzenie prírode nás naučilo nerozumieť prírode. Nepoznáme prírodu, nevieme sa vcítiť do jej procesov, potrieb. Naše zmysly sú otupené, hodnoty zvrátené. Jedným z možných východísk z tohto stavu je znovu sa naučiť chápať prírodu, to znamená hlbšie a dôkladnejšie ju spoznávať. Teraz už nie bezprostredným kontaktom, životom „v lone prírody“, ako tomu bolo na úsvite ľudských dejín, ale prostredníctvom toho, čo má svoj podiel na odcudzení človeka prírode – prostredníctvom vedy, vedeckého poznania prírody, a teda aj prostredníctvom poznania správania živočíchov, živých organizmov vôbec, ale aj poznaním prírodných základov nášho vlastného, ľudského správania. Etológia dosiahla v tejto oblasti množstvo pozoruhodných výsledkov. Bolo by však mylné obviňovať etológov z toho, že si robia nárok na celostné vysvetlenie správania človeka, že sa pokúšajú redukovať ľudské správanie na jeho biologické determinanty. Takéto koncepcie sa síce v etológii, podobne ako v iných disciplínach, vyskytujú, sú však, ako každý bezhraničný redukcionizmus, skôr okrajovou záležitosťou. Naopak, mnohé obvinenia zo strany filozofov, usvedčujúce etológov z biologického fundamentalizmu či redukcionizmu, pramenia zväčša z neznalosti a nepochopenia etológie ako vedy. Etológia, presnejšie, jej časť – humánna etológia, chce odhaliť prírodné základy ľudského správania, spôsob, akým tieto základy spoluurčujú aj naše súčasné „civilizované“ formy správania. Poznanie správania iných živočíchov je jedným z krokov na ceste k poznaniu nás samých. Etológia k tomu má čo povedať. Pokúsme sa jej načúvať. Volanie Z. Veselovského po väčšom záujme zo strany spoločenských vied je plne namieste.

Dušan Gálik

ŽIVOT A VIERA

IMRICH STARÍČEK: *Život a viera v jednote a v mnohosti*. Trnava 1993, 186 s.

Známy slovenský fyzik a katolícky intelektuál sa podujal na záslužnú, no ťažkú úlohu charakterizovať súčasný svet, ako ho vidí vedec zaoberajúci sa aj filozofickou problematikou a reálny katolík. Staríčkovu knihu treba chápať ako určité Vyznanie sa zo svojich predstáv, vízií, ideálov a očakávaní. Cieľom práce je snaha o pochopenie človeka a ľudstva v celej ich historickej, duchovnej a spoločenskej zložitosti, v ich veľkosti, ale aj bezmocnosti dosiahnuť vlastnými silami svoje konečné zavŕšenie a cieľ – vykúpenie a trvalú blaženosť, o ktorú sa ľudstvo v dejinách znovu a znovu usilovalo a ktorú mu ponúka viera.

Na tejto scéne a na túto scénu necháva Staríček vystupovať človeka ako dieťa, ako dospelého a starca, ako príslušníka národa, štátu a celej spoločnosti, pričom prichádza k nie veľmi lichotivému záveru, že „ľudstvo dnes žije v rozčarovaní perspektívou, ktorá neuspokojuje ani nároky na hospodársky blahobyť, ani sny o mieri vo vyrovnanej duchovnej atmosfére. Vedecké riešenia neukazujú uspokojivé východiská. Problém zmyslu života je v jadre problém transcendentný a k jeho riešeniu majú bližšie niektoré náboženstvá než utvárané novodobé filozofické systémy“ (s. 39). Aby sme porozumeli, ako k takejto situácii došlo, musíme si položiť hlbšiu otázku: Čo je a čím je vlastne človek, čo sa v ňom zanedbalo, potlačilo, prípadne nadhodnotilo, že sa ľudstvo dostalo do dnešnej neradostnej, no nie beznádejnej situácie? Staríček postupuje krok za krokom. Človek je vedec, je filozof, no rovnako je aj náboženskou bytosťou.

Človek nie je len časťou prírody, veď „žije v neustálom dialógu s prírodou, ktorá ho obklopuje“ (s. 43), a aby tento dialóg bol úspešný, ba vôbec možný, človek si postupne vytváral obraz tak o živej, ako aj neživej prírode, t.j. duoval si vedu. A tak Staríček, sám výkonný vedec, sleduje akoby v kocky dejiny vedy o prírode (s. 43-62), ale súčasne si všima podmienky možnosti tvorenia vedy. Medzi tieto podmienky patrí možnosť kladenia otázok prírode, čo zvieratá nedokážu (s. 103). Otázky môže klást' len bytosť, ktorá sa neuspokojí s javovou stránkou prírody, ale chce a pre svoj život musí pochopiť jej podstatu a jej možnosti. To však môže len preto, že má vedomie seba, že človek má nad-zmyslové poznanie (zvieratá si nedokážu klást' otázky), slovom že je duchom orientovaným na prírodu, ale orientovaným aj do seba a na nadzmyslový svet. Staríček pomerne podrobne (ako to umožňuje rozsah knihy) analyzuje štruktúru ľudského poznania, aj vedeckého (s. 82-102), rovnako však aj kategórie duchovna, ako už spomínané vedomie seba a s ním späté možnosti rozhodovania, teda slobodu vôle; toto rozhodovanie je späté s myšlienkou dobra a cieľa. So slobodou vôle je späté svedomie a zodpovednosť za svoje konanie. S tým všetkým ide ruka v ruku vytváranie mravného poriadku; podmienkou vzniku a jestvovania tohto poriadku je zasa zmysluplnosť ľudského konania a celého ľudského života. No človek so zmyslom, zameraním, poslaním by sa nemohol vynoriť a žiť vo svete, ktorý by bol bez zmyslu. Človek je celou svojou podstatou mravná bytosť.

Problémami tohto typu prekračujeme oblasť vedy a vstupujeme do oblasti filozofie. Do tejto oblasti musí vstúpiť aj každý človek-vedec, ak si kladie otázku: Čo je veda? Odpovede na túto a jej podobné otázky tvoria predmet metavedy (teórie vedy), o ktorej Staríček hovorí na s. 89-102 a 113-118. Podľa tejto teórie veda skúma svet, ktorý (už) jestvuje, no vznik sveta, ale ani prípadná negácia tohto vzniku sa nepovažuje za prírodovedecký problém. Veda je z tohto hľadiska neutrálna alebo otvorená, lebo „stvorenie sa nepokladá za prírodovedecký proces“ (s. 130).

Keď vstupujeme do ríše filozofie, zisťujeme, že prevažná väčšina filozofických systémov sa zaoberá problémom Boha či už ako tvorcu, architekta kozmu, ako najvyššieho dobra, čistého Myslenia alebo v inej podobe. Sám akt stvorenia nemôže vidieť ani filozof; ten ho (len) vyvodzuje z rôznych charakteristík sveta: klasickým príkladom je filozofia sv. Tomáša Akvinského (ale aj napr. Duns Scota), ktorý vymenoval päť ciest a či poukazovaní, ktorými nám veci tohto sveta ukazujú, že svet sa sám nestvoril, lebo nie je úplne dokonalým bytím, ktoré by malo dôvod svojho jestvovania v sebe samom. O Bohu potom usudzujeme, že je nekonečným, čistým bytím. No my tú nekonečnosť nevieme úplne pochopiť. Boha vidíme ako za záclonou vecí tohto sveta, on sám ostáva pre nás tajomným. Potom sa však pred človekom vynára možnosť, a my nemáme ani dôvody, ani právo ju vylúčiť, že Boh vo svojej dobrotivosti sa nám chce sám odhaliť a chce sa nám sám a nielen cez prírodu prihovoriť, t.j. vstúpiť s nami do dialógu. Tým filozofia podáva najhlbšie chápanie človeka ako čakateľa na slovo, na prehovorenie samého Boha a ako jeho počúvateľa. Tým nás filozofia vlastne opúšťa a necháva nás zjaveniu a náboženstvu.

A do tejto situácie vstupuje (prichádza) židovská Biblia. Tu sa v druhej knihe Mojžišovej sám Jahve predstavuje ako ten, ktorý je, teda ako ten, ktorý vždy bol, je a bude, ktorý nezvaniká a nezaniká a ktorý je teda čistým bytím. Tým sa uzatvára kruh medzi Bohom filozofov a Bohom Biblie a súčasne sa otvára vstúpením do ríše náboženstva a zjavenia. Tak sa človek stáva účastníkom dvoch dialógov; jeden vedie s prírodou, druhý s Bohom.

Problematika náboženstva je v Staríčkovej práci hlavná a venuje sa jej aj najviac miesta a pozornosti. Z toho, že človek je načúvateľ Slova, plynie, že je svojou podstatou nábožensky založenou bytosťou (s. 131). Vykopávky, rozbor myšlienkového sveta prastarých národov vrátane ich mýtov predstavujúcich ich videnie sveta ukazujú, že náboženstvo vlastní človek od pradávna a nijaký národ nedosiahol kultúrny stupeň svojho vývoja bez toho, že by nemal náboženstvo, t.j. že by neuznával svoju závislosť od nejakého vyššieho nehmotného princípu (s. 131). S ideou Boha sa (samozrejme, nie vždy v rovnakej podobe) stretávame u všetkých prastarých národov, a preto nemá význam klásť si otázku, kedy ľudstvo prišlo na myšlienku Boha. Tá myšlienka žila v ľudstve od nepamäti (s. 132). Starozákonná biblia však túto myšlienku podstatne obohatila, a to ideou osobného stretnutia človeka s Bohom ako so svojim Otcom. No a nakoniec táto idea vyvrcholila v idei vykúpenia a spásy Ježišom Kristom a v jeho pokračovateľke – Ježišovej cirkvi, v kresťanstve, podľa ktorého všetci sa máme stať svätými a šťastnými.

Rozsah recenzie nám neumožňuje sledovať autorove úvahy o kresťanstve, jeho schopnostiach a možnostiach. Obmedzíme sa na jeho konštatovanie v úvode práce, kde hovorí, že kresťanstvo vie ľudí správne orientovať vo veľkej spleti súčasného života, v jeho mnohosti najst' pravdivý jednotiaci princíp. Naša dnešná kultúra, ako aj kultúra celej Európy, sa zakladá na kresťanských tradíciách. Práve ony urobili z Európy kontinent, ktorý má vďaka svojej kultúre a vzdelanosti výsostné postavenie medzi ostatnými kontinentami sveta (s. 8).

V našej recenzii sme však zďaleka nevyčerpali obsahové bohatstvo knihy a nedotkli sme sa všetkých analyzovaných oblastí. No už aj z toho, čo sme uviedli, vidieť, že človek svojou činnosťou a celým životom vytvára jednotu obrovskej mnohotvárnosti sveta vedy, filozofie a viery, sveta prírody, človeka a božieho sveta.

S niektorými vývodmi a postrehmi autora (najmä ak si uvedomíme, že Staríček sa obracia aj na neveriacich, ktorí sa neboja pravdy), nemusia hneď všetci súhlasiť, niektoré záležitosti možno aj iným spôsobom formulovať, no autorovi nemožno uprieť silu, sugestívnosť, úprimnosť a novosť pri hľadaní ciest, ako riešiť problémy dnešnej pluralitnej spoločnosti, a pri tvorbe jednoty vedy, filozofie a náboženstva. Apriórne odmietanie autorových a im podobných úvah by znamenalo ochudobnenie a ochudobňovanie nášho mnohotvárného duchovného, spoločenského a kultúrneho života. Autorovi možno vytknúť niektoré nepresnosti alebo zjednodušenia týkajúce sa dejín filozofie a náboženstva, no i tak prejavil veľkú obratnosť, ako do malého priestoru vtesnať ich veľké bohatstvo.

Nakoniec musíme povedať, že Staríčkova kniha sa organicky začleňuje do nášho celkového snaženia urobiť dnešného človeka lepším, mravnejším a kultúrne bohatším a že z tohto hľadiska je nepochybným prínosom do našej duchovnej oblasti.

Vojtech Filkom